

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՔԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ա. ՂԱՆԱՆՅԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԸ ՈՒ ԴԵՐԸ
ՍԲՈՎՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՍԵՋ

1

Ինչպես բոլոր գեմոկրատ լուսավորիչները, այնպես էլ հաշա-
տուր Աբովյանը գրական-հասարակական առարկեղ է դուրս եկել
հին ու խափար ֆեոդալական կարգերի քննադատության և նոր ու
լուսավոր կարգերի և ժողովրդի շահերի պաշտպանության նշանա-
բանով։ Ամենից ավելի ժողովրդասեր լուսավորիչների նման, Աբո-
վյանի գործունեության ծրագրի մեջ, ի թիվս կուլտուր-լուսավորա-
կան այլ խնդիրների (լեզու, դպրոց, գիտություն և այլն) հիմնա-
կան տեղ է զբաղեցնում նաև գրականությունը ժողովրդայնացնելու,
այն՝ լայն մասսաներին հասկանալի ու հարազատ դարձնելու հարցը։
Վերջինիս լուծման մտահոգությունն է, որ Աբովյանին բերել է դեպի
ժողովրդի բանավոր գեղարվեստական շտեղծագործությունը։
«Վերք Հայաստանի»-ի նշանավոր առաջաբանում, մենք այդ առթիվ
կարդում ենք հետևյալ բնորոշ տողերը. «... Շատ անգամ որ դո-
նադ էի գնում, յա քաղաքումն անց կենում, ուշ ու միտքս հավա-
քում էի, թե տեսնիմ խալխը խոսալիս, քեֆ անելիս, ի՞նչ բանից
ա ավելի հաղ անում։ Շատ անգամ տեսնում էի, որ մեկդանում,
փողոցում մեկ քոռ աշրդի էնպես են հախլ-մախլ մնացել ու
կանգնել՝ ահանջ դնում, փող բաշխում նրան, որ բերնքների ջուրը
գնում էր։ Մեջլիս ու հարսանիք հո՛ առանց սաղանդարի ե՛րբ հա-
ցը կու՛ կերթար։ Ասածները թուրքերեն էր, շատը մեկ բառ էլ ա
չէր հասկանում, ամա լսողի, տեսնողի հոգին գնում էր զրախոր,
ես դալիս։ Մի՛տք արի, մի՛տք արի, մեկ օր էլ ասեցի ինձ ու ինձ.
արի՛ քո քերականություն, հարսասանություն, տրամաբանություն

ծալի՛ր, գրադ դի՛ր. ու մեկ աշըդ էլ գու դառ, ինչ կըլի, կըլի, խան-
շալիդ բարը հո վեր չի՛ ընկնիլ, գառ վարադըդ հո չի՛ գնալ»¹

Ժողովրդական բանահյուսությունը Աբովյանի ուշադրությունը
գրավել է, նախ և առաջ, իր հասարակական-գաղափարական
բովանդակության համար: Բանահյուսության մեջ նա տեսել է ժո-
ղովրդի հոգևոր կյանքի ու մտածելակերպի ճշմարտացի արտացո-
լումը: Իր «Քրդեր» վերնագրով ուշադրավ ազգագրական հոդվա-
ծում, խոսելով քրդական ժողովրդական երգերի մասին, նա այդ
երգերը «թանգարժեք» է համարում, որպես այն ստեղծող ժողո-
վրդի «հոգևոր կյանքի և մտածելակերպի արտահայտություն»²
Բնական է, որ Աբովյանը այլ կարծիք չէր կարող ունենալ նաև իր
հարազատ ազգի ժողովրդական երգերի, ինչպես նաև նրա բանա-
վոր ստեղծագործության մյուս տեսակների ու ժանրերի մասին:

Ժողովրդական ստեղծագործության մեջ Աբովյանը, այնուհե-
տե, տեսել է ժողովրդի հայրենասիրական ոգու անդրադարձումը,
մասսաների մեջ հայրենասիրության կրակը միշտ բորբոք պահելու
նրա հատկությունը: Բնորոշ է այս առումով, «վերք Հայաստանի»-ի
մեջ՝ Հայկի ու Բելի, Արայի ու Շամիրամի, Տիգրանի ու Աժդահակի
առասպելների հիշատակման փաստը, իբրև հայ ժողովրդի բուռն
հայրենասիրության և նրա ազատասիրական ոգու բանահյուսական
կենդանի արտահայտությունների:³

Սակայն, ժողովրդական բանահյուսությունը Աբովյանի հա-
մար միայն հասարակական-գաղափարական տեսակետից չէ որ
նշանակալից է եղել: Նա ըստ արժանվույն կարողացել է գնահա-
տել նաև այդ բանահյուսության արվեստը: Այսպես, օրինակ, մի
տեղ խոսելով ժողովրդական երգիչների ու աշուղների ստեղծագոր-
ծությունների մասին, Աբովյանը գրում է. «Այդ ասիական տրուբա-
տուրների բանաստեղծական ստեղծագործությունները իրոք արժա-
նի են հատուկ ուշադրության և բավարարում են ամենախիստ քրե-
նադատության պահանջները»⁴ Մի ուրիշ տեղ նա բարձր գնահա-
տական է տալիս երկու անվանի հայ աշուղների, նրանց բանա-
ստեղծական մեծ տաղանդի ու վարպետության համար: Նա գրում
է. «Մի Քեշիշ-օղլի (բահանայի տղա), մի Ալլահվերդի (Աստվածա-

¹ Խ. Աբովյան, «Ընտիր երկեր», խմբագրությամբ Թ. Զարյանի, հատոր
Ա., Երևան, Պետհրատ, 1939 թ., էջ 9:

² X. Абовян, Курае, «Кавказ», 1848, стр. 47.

³ Խ. Աբովյան, «Ընտիր երկեր», հատոր Ա., էջ 67:

⁴ Տես՝ նույն «Քурды» հոդվածը:

առուր) հանձարներ են եղել, որ մի ժողովրդի գրական փառք ու պատիվ կրերենին»¹

Արուվյանի խորը համոզմամբ ժողովրդական բանահյուսությունը կարող է դառնալ և պետք է դառնա գրականության կենսատու աղբյուրներից մեկը: «Գրականության համար չափազանց արժեքավոր գանձ կլինեն եթե մեկը ժամանակ և միջոցներ ունենար հատարակ ժողովրդի բազմազան երգերը, պատմությունները, անեկդոտներն ու առակները հավաքելու»², — գրում է նա այդ առթիվ:

Նման հայացք ունենալով, ահա, ժողովրդական ստեղծագործության մասին, և հիմնական մեկնակետ ընդունելով վերջինիս լայն մասսաների համար հարազատ լինելու կարևոր հանգամանքը, Արուվյանն իր գրական ստեղծագործության մեջ համարձակորեն և ձևափոխ կերպով դիմում է ժողովրդական բանահյուսությանը:

2

Ժողովրդական բանահյուսության հետ առնչվող Արուվյանի գրական գործերից են նրա առակները, որ տեղ են գտել հեղինակի՝ «Պարապ վախտի խաղալիք» հայտնի ժողովածուի մեջ, ինչպես նաև նրա «Նախաշավիղ» վերնագրով դասագրքում: Բն՝ իրենց ժանրային ընդհանուր նկարագրով և թե՛ սյուժեներով ու գործող անձանցով դրանք հիշեցնում են Փոլկլորի համանուն ստեղծագործությունները: Ժողովրդական առակների նման, դրանք՝ կենդանիների, բույսերի և մարդկանց կյանքը, վարքն ու բարքը պատկերող հորինվածքներ են, սյուժետավոր փոքրիկ դրույցներ կամ պատմվածքներ: Ժողովրդական առակների նման Արուվյանի առակները ևս այլաբանական ստեղծագործություններ են: Նրանց մեջ, ինչպես և բուն ժողովրդական առակներում զուգահեռ է անցկացվում կենդանիների ու մարդկանց բնավորության, վարք ու բարքի միջև: Կենդանիների կամ բույսերի կյանքը պատկերող սյուժեն, այստեղ, ծառայում է իբրև իլյուստրացիա այն կամ այն բարոյական, սոցիալական խրատի համար: Կենդանիների և բույսերի միջոցով, Արուվյանը իր առակներում ժողովրդական առակաբանների նման ցուցադրում է՝ դասակարգային հարաբերությունները, մարդկանց բնա-

¹ Խ. Արուվյան, «Նախաշավիղ», Երևան, 1940 թ., առաջաբանով և ծանոթ. Խ. Զարյանի, էջ XLIII:

² Խ. Արուվյան, «Նախաշավիղ», էջ XLIII:

վորութիւնը, նրանց կրթերն ու ձգտումները. և ցուցադրելով՝ ձաղկում, ծաղրում ու խարազանում է մարդկային և հասարակական աշխարհակութիւնները:

Հիշյալ նմանութիւնների հետ մեկտեղ, Աբովյանի առակները ժողովրդականի համեմատութեամբ ունեն և նկատելի տարբերութիւններ: Միևեզեռ ժողովրդական առակները իբրև օրենք արձակ ստեղծագործութիւններ են, Աբովյանի գործերը գրված են շափածո և հանգսւոր խոսքով: Այնուհետև, միևեզեռ ժողովրդական առակներում վերջիններիս բարոյախոսութիւնը արտահայտվում է դիտարկաբան անուղղակի կերպով, և դրակացվում կամ հասկացվում է ինքնաբերաբար, Աբովյանի մոտ առակի բարոյախոսականը բնագծով ձևով և առանձին գրվում է նրա վերջում, իսկ երբեմն էլ սկզբում կամ առակի մեջ: Վերջապես, միևեզեռ ժողովրդական առակները առանց բացառութեան սլուծեռային մի ամբողջական կորիզով և միասնական կառուցվածքով ստեղծագործութիւններ են, Աբովյանի առակների մեջ կան գրական և բանահյուսական տարբեր մոտիվներից ու տարրերից կառուցված, այսպես առած, կոմպիլյատիվ բնույթի ստեղծագործութիւններ:

Իբրև օրինակ, վերցնենք «Պարսպ վախտի խաղալիք» ժողովածուի հենց առաջին առակը, որ կրում է՝ «էս գրքի ճամփի խրատը» վերնագիրը, և որը տիպական է ստեղծագործական այն մեթոդի բնութագրման տեսակետից, որ կիրառել է հեղինակն իր գործերի զգալի մասի նկատմամբ:

Իր «էս գրքի ճամփի խրատը» առակի մեջ Աբովյանը բոլորովին ինքնուրույն մի թեմայի համար օգտագործել է մի ժողովրդական առած («Աշխարհի բերան ջվալի բերան»), մի ասացվածք («Խոսողին էլ՝ միշտ հասկացող պըտի») և մի արձակ անեկդոտ (Իշով ճանապարհ՝ զնացող հոր և որդու առակը)՝ ստեղծելով ուրույն բարոյախոսութեամբ մի գործ, որի մեջ բացահայտված է հեղինակի խորը մտահոգութիւնը՝ ժողովրդին հասկանալի լեզվով գիրք գրելու անհրաժեշտութեան մասին:

Աբովյանի «էս գրքի ճամփի խրատը» գրվածքը, առականման, շափածո, հանգսւոր մի պատմվածք է, որն իր ամբողջութեան մեջ չունենալով համապատասխան բանահյուսական քնադիր, իր առանձին տարրերով և ընդհանուր ոգով սերտանց առնչվում է ժողովրդական ստեղծագործութեան հետ և հարազատ ու համահունչ լինում է վերջինիս:

Ստեղծագործական նույն մեթոդով է հորինված նաև «Պարսպ

«վախտի խաղալիք» ժողովածուի «Մատենն ու կացինը» առակը, որը բնորոշ է հատկապես Աբովյանի սոցիալ-դասակարգային նկրտումների տեսակետից: Առակը ամենայն հավանականությամբ գրված է՝ «Մատը դանդառ գնաց Աստծու մոտ կացնի ձեռիցը, ասաց՝ կոթը քեզանից ա» հայտնի առածի կամ սրա նախամայր համապատասխան առակի հիման վրա, ուր Աբովյանը կոշ է անում իր ժողովրդին զգաստ ու զգուշ լինելու ներքին թշնամիներից՝ բռնությունից ու հարստահարությունից ազատ լինելու համար: Ընդարձակելով հիշյալ առածը կամ առակը և շափածո, հանգավոր ձևով պատմելով իր նյութը, Աբովյանը հատկապես ընդգծել ու սրել է նրա զաղափարական էությունը հանդիսացող վերահիշյալ մոմենտը, բնդհանրացման բնույթի տալով դրան:

«Թող իմացողը ինքը իմանա,
Ու նհախ տեղը կացնի կոթ շտա,
Թե չէ սկիզբը իրան կկտրի,
Հետո փոշմանիլը բանի պետք չի»:

Ժողովրդական առակների նմանողությամբ գրված ինքնուրույն գործերի հետ, Աբովյանը ունի նաև հայ, ռուս և այլազգի նշանավոր առակախոսներից թարգմանված ու փոխադրված գործեր ևս: Վերջիններս, նրա ինքնուրույն ստեղծագործությունների պես աչքի են ընկնում ժողովրդական-ազգային առակների հետ իրենց ունեցած մոտիկ նմանությամբ: Հիշյալ հանգամանքը պատահական բնույթ չունի. այն եղել է Աբովյանի հատուկ ուշադրության առարկան: «Թարգմանածներս էլ էնպես եմ դուրս բերել, որ մեր խալխի օրտովն ըլի»¹, — գրում է նա այդ առթիվ: «Ռսերենից, գերմաներենից, ֆրանսերենից ինչ էլ թարգմանում էր, լեզուն այնպես էր փոխում, որ մեր խալխի օրտովն ըլի, այսինքն հայերեն լինի ոչ միայն բառերով, այլև հոգով, իմաստով»², — պատմում է Աբովյանի աշակերտներից մեկը իր հուշերում նույն կապակցությամբ: Այս առումով հատկապես բնորոշ է ռուս նշանավոր առակագիր Ի. Ա. Կոխլովի «Գայլն ու գառը» հայտնի առակի փոխադրությունը: Աբովյանի թարգմանած ու փոխադրած մյուս ա-

¹ Խ. Աբովյան, «Գառազ վախտի խաղալիք»-ի «Հառաջարան»-ից, Ընտիր էրկեր, հատ. Բ., էջ 390.

² «Ժամանակակիցները Պաշտուր Աբովյանի մասին», կազմեց և ներածականները գրեց՝ Ն. Մուրադյան, Երևան, 1941 թ., էջ 112.

տակների նման և դրանցից ավելի այն մտախից հիշեցնում է ժողովրդական առակների ոճով ու ոգով գրված նրա ինքնուրույն ստեղծագործությունները: «Գայլն ու գառը» առակի թարգմանության կապակցությամբ ավելորդ չենք համարում շեշտել մի հանգամանք, որը որոշ լույս է սփռում Արուսյանի ստեղծագործության սոցիալական նպատակաալացության հարցի վրա: Բավական հարադատորեն վերարտադրելով ռուս նշանավոր առակախոսի գրքի ավածքի բովանդակությունը, Արուսյանը նկատելիորեն ուժեղացրել է վերջինիս բարոյախոսական սկսվածքի սոցիալական իմաստը, բնագծելով այն հանգամանքը, որ թույլերը ոչ միայն մեղավոր են դուրս գալիս ուժեղների առաջ, ինչպես կա Կոխլովի մոտ, այլև անխնա կերպով հարստահարվում են նրանց կողմից, ենթարկվում ֆիզիկական տանջանքների ու գանակոծության:

Կոխլովի առակի մեջ ասված է.

„У сильного всегда бессильный виноват:
Тому в Истории мы тьму примеров слышим,
Но мы Истории не пишем:
А вот о том как в Баснях говорят“.

Նույն տողերը Արուսյանի փոխադրություն-թարգմանության մեջ այսպես է.

«Ով զոռ ունի, հենց անճարի գլխին
է բացի տալիս, հանում աչքն ու հողին:
Իր արած մեղքն էլ նրա վզին դնում,
Օրինակ շատ կա էս մեր աշխարհում»:

3

Ժողովրդական բանահյուսության ոճով գրված Արուսյանի ստեղծագործություններից են նրա մի շարք երգերն ու խաղերը: Վերջիններիս մասին խոսելիս Արուսյանը գրեթե միշտ հիշատակում է բանահյուսական և աշուղական այն ստեղծագործություններին ու դրանց հեղինակներին անունները, որոնց նմանությամբ ինքը հորինել է իր գործերը: Այսպես, օրինակ, ժողովրդական քառյակների ձևով գրված իր երգերի համար նա գրում է. «Բայաթի», «Բայաթու գունով»: Աշուղական խաղերի ձևով գրվածների համար Արուսյանը

գրում է՝ «Բեշիշ-օղլու գումեմ», «Աշըղ Ղարիբի հանգով»։ Այս կարգի գործերից են՝ Աբովյանի «Աղասու խաղը» վերնագրով ժողովրդական բառ ու բանով համեմված ու ռճավորված բնգարձակ գործը, «Լեբը»-ի մեջ տեղ դրած շափածո մի քանի կտորները և այլն։

Ինչպես առականը գրելիս, այնպես էլ այստեղ Աբովյանի հիմնական նպատակն է եղել ստեղծել «խալխի» համար օգտակար ու հաճանալի, նրա գեղարվեստական ճաշակին համապատասխան գրականություն։ Հիշյալ երգերն ու խաղերը գրելիս, նա հատկապես մտահոգված է եղել դրանց միջոցով մշակել ու կատարելագործել իր ժողովրդի լեզուն։

«Բայաթիքը էն մտքով եմ գրել, որ շունքի մեջլըսում, հացի վրա թորքեվար են էսպես բաներ ասում. լավ հայր հայելվար ասի, որ քիշ քիշ լեզուն քաղցրանա, շունքի ոչինչ բան լեզուն էնքան չի քաղցրացնի, որքան խաղն ու տաղը»¹։

Ժողովրդական և աշուղական բանաստեղծության ռճով գրված Աբովյանի ստեղծագործություններից ուշագրավ են հատկապես նրա «Բայաթիները»։

«Բայաթի» է կոչվում մեզանում 7—8 վանկանի տողեր ունեցող արևելյան ժողովրդական փոքր երգերի տարածված մի տեսակը։ Պարսկական քառյակների մի մասի նման, բայաթիները բաղկացած են չորս տողից, որոնցից առաջին, երկրորդ և չորրորդ տողերը նույն հանգն ունեն, իսկ երրորդ տողն անհանգ է։ Նույն այս երգերը Հայաստանի մի շարք շրջաններում հայտնի են նաև «Ջանգյուլում», «Ջանիման», «Լիլև», «Մանի» անուններով։ Ժողովրդական բայաթիների հիմնական թեման սերն է իր տարբեր արտահայտություններով, որը սովորաբար հանդես է գալիս սերտորեն շարկապված և միահյուսված ժողովրդական բարբերի, գյուղացու աշխատանքային-արտադրական կյանքի, կենցաղի, նրա հասարակական հույզերի ու մտորումների հետ։ «Բայաթի» բառը մեզանում, բացի սիրտ երգերի վերահիշյալ տեսակից, գործ էածվում նաև երկատող տներ ունեցող սգո կամ լացի երգերի համար, որոնք ասվում են մեռածների վրա, ողբ անելիս։

Ահա ժողովրդական այս երգերի նմանությունը են գրված Աբովյանի «Բայաթիները»։ Ժողովրդականի նման Աբովյանի «Բայաթիները» ևս ունեն 7—8 վանկանի տողեր. առաջին, երկրորդ և չոր-

¹ Խ. Աբովյան, «Ընտիր երկեր», հատոր Բ. էջ 390.

² Խ. Աբովյան, «Բայաթիներ», Երևան, 1941 թ. (տես՝ Մ. Արեղյանի «Առաջաբանի փոխաբան»-ը, էջ 5—8.)։

բորդ տողերը նույնահանգ, իսկ երրորդ տողը անհանգ: Իրենց ձևով ու կազմությամբ հարևան լինելով ժողովրդական երգերի հիշյալ տեսակին, Աբովյանի «Բայաթիները» իրենց բնույթով ու բովանդակությամբ զգալիորեն տարբերվում են դրանցից: Մինչդեռ ժողովրդական երգերի մեջ, իբրև տարբեր հեղինակների ստեղծագործություններ, հանդես են գալիս անձնական ու հասարակական տարբեր տրամադրություններ ու մտորումներ, Աբովյանի «Բայաթիները» իբրև մի անհատ հեղինակի գործեր, կրում են իրենց վրա նրա անձնական ապրումների ու խոհերի ուժեղ կնիքը: Մինչդեռ ժողովրդական երգերի մեջ սիրո հիմնական թեմայի հետ լայնորեն երևան է գալիս ժողովրդի կյանքն ու կենցաղը, Աբովյանի «Բայաթիները» գլխավոր թեման չբավարարված սերն է, վերջինիս հետ կապված միևտրային տրամադրություններով: Օրինակ.

«Ման եմ գալիս, մուքն է մուք,
Քեզ չեմ գտնում, ա՛յ անգութ,
Արեգակն էլ որ բացվի,
Իմ սիրտս հո՛ւ մուքն է, մուք»:

կամ

«Սիրտս պատկեր չի, քաշեմ,
Քեզ տամ, ինձ էլ չմաշեմ.
Միս ա, թուր էլ խփում ես,
Ի՞նչ անեմ, «ա՛խ» չի քաշեմ»:

Թեև սակավաթիվ, բայց Աբովյանի «Բայաթիները» մեջ հանդիպում են նաև հասարակական խնդիրներին նվիրված քառյակներ, որոնք իրենց բովանդակությամբ առնչվում են նրա առակների համապատասխան մոտիվների հետ: Այդօրինակ բայաթիների բնորոշ մի նմուշն է հետևյալ քառյակը, որի մեջ Աբովյանը բողոքում է աշխարհում գոյություն ունեցող անարդարության ու բռնի շահագործման դեմ.

«Տա՛ր էդ հավին՝ ա՛յ ուրուր,
Աշխարքս դանակ ա ու սուր.
Չոո մարդի թուրն ա կտրում,
Խեղճն ո՞ւր կորչի, ա՛խ՝ ո՞ւր, ո՞ւր»:

Ինչպես նշեցինք վերևում, բայաթիւների հետ միասին Աբովյանը գրել է նաև աշուղական խաղերի տիպի գործեր: Այդ գործերի մեջ նա օգտագործել է գլխավորապես աշուղական խաղերի տաղաշափական ձևերն ու հանգավորման եղանակը: Առանձնապես բնորոշ է այս տեսակետից նրա «Ջանումա ջան շի մնաց» սկավադքով հայտնի խաղը, որը հիշեցնում է ականավոր հայ աշուղներ՝ Ալլահ-վերդու, Քելիշօղլու, մանավանդ Սայաթ-Նովայի սիրային խաղերը, և պերճախոս կերպով վկայում է Աբովյանի բանաստեղծական շնչի մասին.

«Ջանումա ջան շի մնաց, որ իմ ահւալն քեզ ասեմ,
Բերանս խոսք չէ գալիս, որ իմ խիալն քեզ ասեմ,
Թուի ու թոխիսանս ես սարքել, քանդեցիր բուրջ ու բաղանս,
Քանի որ քեզ եմ տեսել, էրվեց, մաշվեց, ա՛խ, իմ ջանս:

Դարդիմանդ ես, մի փոքր արա, ի՞նչպես իլի էս իմ բանս,
Օշովեմեն ումուդ չունիմ, դուն ես իմ ճար ու դարմանս,
Բե ուզում ես դիփունիմեն դուն ըլիս իմ սերն ու ջանս,
Էս իմ յարիս մեկ ճար արա, որ սկսեմ լավիցն ասեմ:

Վարդի պես դուս ես էկել, հովն տալիս, բաց ես իլում,
Երվնքի ցողն երեսիդ շաղակոլոլ թաց ես իլում,
Բլբուլի սիրտն մեռած տեսնելիս հեշ չես լաց իլում,
Մին ու մին որ քեզ եմ տեսել, մտիցս անմոռաց ես իլում,
Ի՞նչ անեմ, որ դու ինձ լսես, էլ միշտ քո գովքն ասեմ»:

4.

Ժողովրդական բանահյուսության ոգով ու ոճով գրելու Աբովյանի գիտակցական ձգտումը իր ստեղծագործական առավել լրիվ մարմնավորումն է գտնում նրա «Վերք Հայաստանի» վեպի մեջ: Այստեղ է, որ զարգացվել, բյուրեղացվել և նոր աստիճանի վրա է բարձրացվել ժողովրդական սյուժեների, մոտիվների և բանաստեղծական պատկերավորման բազմադան միջոցների օգտագործման նրա ստեղծագործական պրակտիկան: Այստեղ է, որ ժողովրդական բանահյուսության տարրերը խառնվելով ու միաձուլվելով Աբովյանի ստեղծագործական տարերքի հետ, ծնել են հայ նոր գրականու-

թյան շատ կողմերով ինքնատույզ ու նշանակալից առաջին գեղարվեստական մեծ վեպը:

«Վերք Հայաստանին» ժողովրդական բանահյուսության հետ կապված է, նախ և առաջ, իր սյուժեով: Ճիշտ է, վեպն իր ամբողջությամբ ինքնահնար է, հյուսված 1826—1827 թվյի ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակաշրջանի իրական-պատմական այն դեպքերի ու դեմքերի շաղախից, որոնց ժամանակակից է եղել հեղինակը, սակայն իր կորիզով և առանձին մասերի ու մանրամասներին մեջ այն ավելի կամ պակաս շարժով կապված է վերահիշյալ դեպքերի ու դեմքերի մասին ժամանակակիցների մեջ ստեղծված ժողովրդական գրույցների, երգերի ու խաղերի, ինչպես նաև տակավին լրիվ բանահյուսական դուռավորում չստացած բանավոր հիշողությունների հետ: Հիշյալ կարգի նյութերը և հատկապես ժողովրդական բանավոր հիշողությունները, ամենայն հավանականությամբ, Արտվանը օգտագործել է, նախ և առաջ, «Վերքի» սյուժեի առանցքը հանդիսացող Աղասու պատմության մեջ: Պեւք է ենթադրել, որ նա պատմելի հասակում իր տեսածին ու իմացածին միացրել է նաև Աղասու սխրագործությունների շուրջը ավելի ուշ («Վերքը» գրելու ժամանակ) տակավին պատմվող գրույցներն ու հիշողությունները, որոնց արձագանքը հասել է մինչև անցյալ դարի 90-ական թվականները, և մինչև մեր օրերը:¹

¹ Այդպիսի հիշողություններից մեկն է Երևանի նախկին Ոստեցչական Սեմինարիայի դասառու Կ. Եռլզինի 1884 թ. հրատարակած հետևյալ պատմությունը, որը նա իր աշակերտների օգնությամբ գրել է առել դեպքերին տեղանառան երևանցի ծեփերից և որը մտակից հիշեցնում է «Վերքում» Արտվանի պատմածը: Քանաքեռցի Աղասին լավ հարաբերություն մեջ էր Սարգսրի հետ և հաճախ լինում էր նրա մոտ: Մի անգամ Սարգսրը Քանաքեռ է ուղարկում իր ստորադրյալներին՝ հարեմի համար գեղեցիկ ազնվիկներ ընտրելու: Ընտրվածների մեջ է և Աղասու հարսնացուն: Լուր ստանալով այդ մասին, Աղասին մի քանի քաջերի հետ հարձակվում է Սարգսրի մարդկանց վրա և զոհոյում նրանց: Հետապնդումից ազատվելու համար, Աղասին թողնում է Քանաքեռը, ընկերներով սկսում է հեռանալ Սարգսրի մարդկանց և խուլ տեղերում զրիժառու լինել նրանցից: Երբ Պասկելը մոտենում է Երևանին, Աղասին ներկայանում է նրան և առաջարկում է իր ծառայությունները՝ քաղաքի թույլ ամրացված տեղերը ցույց տալու: Աղասուց զրիժառու լինելու համար Սարգսրը բանա է նետել տալիս նրա ծերունի հորը և հրամայում է պահակներին սպանել թե որդուն և թե հորը, և թե առաջինը փորձ անի հորն ազատելու, իսկ վերջինը՝ փախուստի գիժելու: Երևան մտնող Պասկելիչի հաղթական բանակի ռուս ղեկավարների հետ է և Աղասին: Նա շտապով ցատկում է բերդի պատից և վազում դեպի բանար հորն ազատելու: Սակայն, պահակները, որ դեռ չէին

Նմանօրինակ ֆոդկոդրատիպ նյութերի հիման վրա են գրված նաև «Լեբրքի» սյուսեի մեջ մտնող աշխատի հատվածներ, ինչպիսիք են՝ Նեմեցի Կոլոնի թալանը քուրդ Սքյուզ աղայի կողմից և շուրափերցի երկու մելիքների նահատակվելը բրդերի կողմից Հասան խանի օրով:

Հիշյալ երկու պատմություններն էլ Արուսյանը լսել է՝ Բուխխի Ս. Գևորգի տոնավաճառության ժամանակ և Շուրափերում եղած միջոցին, ուխտավորներից ու ծերունիներից: Այդ մասին վկայում է նրա աշակերտներից մեկը, Գ. Աբիմյանցը:¹

«Լեբրքի» սյուսեի հետ առնչվող ժողովրդական նյութերի գոյություն և այդ նյութերի Արուսյանի կողմից օգտագործված լինելու հնարավորության հանդամանքը կողմնակի կերպով ակնարկված է նաև իրեն՝ Արուսյանի մի վկայությամբ: Իր վեպի մեջ նկարագրելով երևանի բնակչության անհուն բերկրանքը ռուսական զորքի հաղթական մուտքի առթիվ, Արուսյանը գրում է.

«Էն ժամանակվան խաղերը, որ հանել ասում էին, հավիտյանըս հավիտենից կարող են աշխարհին վկայություն տալ՝ թե թուրք ու հայ հենց իմացան թե աստված վեր էկավ իրենց համար: Հարիր տեսակ խաղ հայերեն, թուրքերեն երևանու թաղերն ու ձորերը լսում էին, ու հինգ տարեկան երեխան էլ էսօր ուրախ վախտը ձեռք բերնին ա դնում ու ասում»² Որպեսզի իր ասածին ճամին մարդ հավատա», Արուսյանն իրրե օրինակ մեջ է բերում նաև այդ խաղերից մեկը (տես «Լեբրք»):³

«Լեբր Հայաստանի»-ն ժողովրդական բանահյուսության հետ կապված է նաև իր կառուցվածքով և ժանրային ընդհանուր նկարագրով: Այն հիշեցնում է մեկից ավելի զուգահեռ սյուսեների ու մոտիվների համակցում հանդիսացող ժողովրդական ընդարձակ վեպերն ու հեքիաթները: Հիշյալ կարգի հեքիաթների ու վեպերի նման «Լեբրք»-ն ևս մի ընդարձակ վիպական պատմություն է, որն

թողել իրենց պահակակետերը, տեղն ու տեղը սպանում են և՛ Աղոտուն և՛ նրա հորը, կատարելով Սարգարի հրամանը՝ (СМОНП 4, III, с. 34): Նմանօրինակ մի ուրիշ ավանդություն 1938 թ. գրի է առել Վ. Բոդյանը Աշաբաղի շրջանի Դավրի գյուղի բնակիչ, 70 տարեկան Հովհաննես Հովհաննիսյանից, որը, բանավաճառի վկայությամբ «մանկությունից նման մի զբույս լսել է իրենց գյուղացիներից» (տես Ա. Ղանալանյան—Արուսյանը և ժողովրդական բանահյուսությունը, Երևան, 1941 թ., էջ 59—60):

¹ «Ժամանակակիցները Խ. Արուսյանի մասին», էջ 119:

² Խ. Արուսյան, «Ընտիր երկեր», հատ. Ա., էջ 206:

³ Նույն տեղ՝ 206—207:

ամփոփում է իր մեջ ինքնություն կենտրոն ունեցող մի շարք առանձին ավելի մանր պատմություններ: Հիշյալ կարգի հեքիաթների նման «Վերք Հայաստանի»-ի առանձին մասերը վեպի հիմնական սյուժեի հետ միանում, կամրջվում են յուրահատուկ օճերով ու բանաձևերով. օրինակ. «Ես ետ եմ դառնում, էլի իմ պատմությունն անեմ» (69),¹ «Էիմիկ էս թողանք, գնանք էլի մեր սիրելի Աղասու մոտ» (149), «Աղասու արածները թողանք ուրիշ ժամանակի ու գնանք մեր բանը» (124), «Բայց էլի մենք մեր պատմության տուտըն սկսենք (147) և այլն:

Ժողովրդական գյուցազնական վեպերի և ավելի արևելյան-աշուղական հեքիաթների նման «Վերքը» ունենալով ընդհանրապես արձակ, փխպական պատմվածքի ձև, երբեմնապես ընդմիջվում է առանձին չափածո, երգային կտորներով («Աղասի ջան՝ գլխիդ դուրբան», «Վա՛յ էն ազդին, որ աշխարքումս անտեր ա», «Սար ու ձոր ընկած՝ մեկ շոր թփի տակ», «Ա՛խ վաթան, վաթան, քու հողին դուրբան» և այլն):

Բանահյուսական վերահիշյալ տարրերը, ինչպես ճիշտ կերպով դիտել է ընկ. Դ. Դեմիրճյանն իր «Աբովյանի գրական ժանրերը» վերնագրով արժեքավոր հոդվածում, միանալով ու ձուլվելով «Վերքի» մեջ բավական ցայտուն կերպով արտահայտված գրական ռոմանի մի քանի առանձնահատկությունների հետ, ստեղծում են բոլորովին նոր, ինքնություն և ինքնատիպ «ժողովրդական-արևելյան» (այսինքն նաև հայկական) գրական մի ժանր»:²

«Վերք Հայաստանին» ժողովրդական բանահյուսության հետ սերտ կապի մեջ է նաև բանաստեղծական պատկերավորման իր մի քանի կարևոր միջոցներով: Դրանք են՝ հիպերբոլան, շնչավորում-անձնավորումը և պատկերավոր դուգահեռականները: Վերջիններս, ինչպես հայտնի է, լայնորեն կիրառված են ժողովրդական բանահյուսության տարրեր տիպի ստեղծագործությունների մեջ, և իրենց ծագումով սերում են նախնադարյան մարդու միջոցառական աշխարհայացքից: Դրանք արդյունք են դարգացման նախնական աստիճանի վրա կանգնած մարդկանց երևակայության մեջ բնության երևույթների «անդիտակցական մշակման» (Մարքս): Սկզբնապես լինելով արտաքին աշխարհի ճանաչողության յուրահատուկ ձևեր, թե՛ շնչավորում-անձնավորումը, թե՛ հիպերբոլան և

¹ Այս և հաջորդ բոլոր թվերը ցույց են տալիս Աբովյանի Ընտիր երկերի Ա. հատորի համապատասխան էջերը:

² «Սովետական գրականություն», 1941 թ., № 2.

թե՛ պատկերավոր զուգահեռականները ժամանակի ընթացքում վեր են ածվում իրականության գեղարվեստական ընկալման ձևերի և իրեն ալլախիք մտնում ժողովրդական բանահյուսության մեջ, իսկ ալատեղից էլ, իրեն արդեն բուն արտահայտչական միջոցներ օգտագործվում գրականության մեջ:

Ժողովրդական բանահյուսությունից եկող բանաստեղծական պատկերավորման վերոհիշյալ միջոցներից Աբովյանի ուշադրությունը, նախ և առաջ, գրավել է անձնավորումը: Էսով զգալով վերջինիս գեղարվեստական ներգործման մեծ ուժը, նա իր «Վերքի» մեջ հաճախակի դիմել է անձնավորման օգնությանը: Աբովյանի գրչի տակ լեզու ու շունչ են առնում սարերն ու ձորերը, առուն ու գետը, բերդն ու պարիսպը, դառնում կենդանի ու խոսուն, զգացող ու գիտակցող էակներ: Այսպես, օրինակ, նա գրում է.

1. «Արագը ինչպես մեկ մեծ օձ, կամ էրծաթի գոտի, արևմտյան կողմիցը, ձորերի միջիցը՝ իր սուր լուսավառ ճակատն ու գլուխը բաց էր արել, ու մրմունջ, հանդարտ, լուռ գալիս՝ Մասսա փեշին մի փշ թևով խփում էր, շփում ու էլի ծուռն աչքով նայելով, նրան հաթաթա տալով, ձենը ձոր անելով, գլուխը պտտելով՝ զննում Զանգվին ու Գառնու գետն իր ծոցն առնում ու խաղալով խալտալով, վովալով՝ հետանում քվերտանց հետ, ու պոռնդ պոռնգի, դոշ դոշի, քամակ քամակի տված, իրար գլխի, երեսի, ձեռները քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքրները խփում, նղղում ու Շարուրի դուռ ծոցումը՝ ծեծված, ջարդված, բուն մտնում» (83):

2. «Արեգավը կրակ դառած՝ Արագյազի կողմիցը բարձրացավ: Աչքերը սրել՝ երկրի մեջն էր ուզում մտնի, բարերը հոթնի, որ պարզ տեսնի մեր ազգի քաջահաղթությունն ու տղամարդությունը» (119):

3. «Աստղերը դուռ են եկել, պեկացել. ցավակից լուսինը՝ տխուր դառնավարած հենց աչքը Ապարանի երեսին առավ թե չէ, էլ եղ չորը չոր արևմտուն ա փախչում, որ ականջները կալնի, էս ողբալի աղաղակը չը լսի. երկիրն իր սե սգի շորը հագավ, աչքերը խփեց, որ էս դառը տեսարանը՝ չտեսնի» (135):

4. «Էեռ քարափի վրա՝ ցից գլուխը բարձրացնում, թամաշա ա անում, հանդարտ՝ հազար գլխանի վիշապի պես՝ երևանու՝ հազար տարեկան քավթառ, պառաված, չորս կողմը խանդակով կապած, բրդերով դաշիմացրած, սուր սուր ատամները գլխին շարած, հինգ գաղաշափ հաստ պարսպով երկու տակ բռնած, մեկ ոտը Կոնդու՝ մը, մեկ ոտը Դամուրբուլաղի գլխին դրած, մեկ բերանը հյուսիս,

մեկը հարավ բաց արած, շորացած գլուխը երկինքը ցցած, լեն մեկները երկրումը փռած, անամոթ երեսը կռկած, սվաղած, հազար բնով, հազար փանջարա աշքերը դեռ ու դեն չռած, գլուխը շանդերով Զանգվի՝ քարոտ, զարհուրելի, սնազեմ ձորը խտտած, դոմին կպցրած, անմաղ, անլեզու, մարդակեր բերդը, ու զենքած երեսը հեռու տեղից ծածկում, ազահ աշքերը գետին քցում, որ միամիտ տեսողին դհա շուտով խաբի, դհա հեշտ իր ծոցը քաշի ու բիրադի անձեն, անսաս կուլ տա, փշացնի» (66), և այլն:

Անձնավորման միջոցով ստեղծված այս և նման մի շարք այլ նկարագրությունները Աբովյանի վեպի լավագույն գեղարվեստական էջերից են:

Պակաս նշանակալից տեղ չի գրավում «Վերքի» մեջ նաև հիպերբոլան: Իր հերոսների հոգեկան և մարմնական բարեմասնությունները գովելուց ետ, նրանց կատարած սխալագործությունները ավելի ցայտուն ցուցադրելու համար, Աբովյանը ժողովրդական վիպասանների ոճով դիմում է բանաստեղծական պատկերավորման տվյալ միջոցին, ստեղծելով մեկը մյուսից գունեղ և վառ հիպերբոլիկ պատկերներ ու կերպարներ: Այս տեսակետից Հատկապես բնորոշ են Աղասու և Հովակիմի կերպարները, որոնցից առաջինը իր որոշ գծերով հիշեցնում է հայկական էպոսի գլխավոր հերոս Սասունցի Դավիթին, իսկ երկրորդը՝ կարծես Առյուծաձև Մհերի մի նոր տարբերակը լինի: Ահա թե ինչ է գրում Աբովյանը Աղասու մասին.

«Էնքան զվաթով էր, որ ձեռը մեկ տղամարդի գոտիկը որ չէր քցում, հավի ճուտի պես բարձրացնում, գլխի ծերն էր հանում, պտիտ տալիս, էլ ետ վեր բերում: Զին նի ըլելիս՝ որ ձեռը չէր բարձրացնում, ասլան ձին կզանում էր, մեջքը դեմ անում: Հինգ մարդ վրա թափեին, բռանց ձեռը կոշորեին: Գոմշի կամ եղան բողազը մեկ թուր խփելով էնպես էր դուզ կտրում, որ թրի ծերը գետինն էր խրվում: Շատ անգամ քսան հարամի հենց թրի սոքովն էր հետ տծում: Թուրքերը նրա անունը լսելիս՝ լեզապատառ էին ըլում: Շատ անգամ կոխվ քցած վախտը հենց նրա ձենն իմանում էին թե չէ, ճանճի պես ցրվում, դեռ ու դեն էին կորչում, գլուխ ըլում: Ավելի անունը՝ Ասլան բալասի էին դրել: Զեռներն էլ կապած, որ հարամու, թուրու մեջ բաց թողեիր, կարող էր՝ որ իր գլուխը պրծացնեիր» (25):

Ահա և Հովակիմի բնութագիրը. «Սարերի, ձորերի միջում մեծացած, գազանի ու հարամու արինը թափելով էր նրա ոսկոռները

Հաստացել: Երկու տղամարդ նրա մեջքը չէին կարող խտտել, հինգ մարդ նրա մեկ ձեռը չէին կարող ուլորել, նրա գլուխը մեկ օր չէր ցածվել... Աժգահա ու ոչ տղամարդ: Չորս գաղ ու կես բոյն էր, գաղ ու կես թիկունքի լինությունը, դռըր ապառաժի պես հաստ, ամեն մեկ ձեռը մեկ սնի դադար, ամեն մեկ օտը, մեկ կաղնու ճյուղը, շլինքը մեկ ծառի բոքի հաստությունով...» (110):

Աղասու և Հովակիմի կերպարների մեջ այնքան ցայտուն կերպով արտացոլված ժողովրդական հիպերբոլան, ամելի կամ պակաս չափով մենք գտնում ենք նաև Արուսյանի վեպի այլ էջերում:

«Վերը Հայաստանի»-ի մեջ աջ ու ձախ շաղ են տրված ժողովրդական բանահյուսությունից վերցված և այդ բանահյուսության ոճով ու ժողովրդական մտածողությամբ՝ իրեն՝ Արուսյանի ստեղծած քաղմասթիվ գեղարվեստական պատկերներ, պատկերավոր զուգահեռականության նմուշներ, փոխհարաբերություններ ու այլաբանություններ, որոնք աչքի են ընկնում իրենց բազմազանությամբ ու քանատեղծական շեշտված արժանիքներով: Հիշենք դրանցից մի քանիսը միայն.

«Ձիու անկաջը մտած՝ էնպես էր բշում, կրակին տալիս՝ որ հենց իմանաս՝ թևավոր դուռ բլի» (47): Հմմտ.՝ Արտաշես և Սաթենիկ վեպի՝ «Հեծու արի արքայն Արտաշես ի սեան գեղեցիկ և անցեալ որպէս զարծուի սրաթև ընդ գետն...» տողերի հետ:

«Արտասուքը գետի պես էր թափում» (152): Հմմտ.՝ Սասունցի Գամիթ Լպոսի «Մհերի արտասունք գետին արեց խանդաղ ու գնաց» տողի հետ:

«Աչքերը ծով դառած» (18):

«Ամպերը օխտը գլխանի վիշապի նման» (13):

«Միրտը բարակել, փռշի էր դառել» (177):

«Ինչպես մեկ բունը քանդված մեղրաճանձի թաքուն» (84):

«Արինը սրտումը թան դառավ» (126):

«Ռաների տակին կրակ էր վառվել» (158):

«Սև սև ունքերն էնպես էին բռնել ու նրա արծվի աչքերն ու քիթը կոխել, ինչպես կարկտախառը ամպը՝ գիշերվան աստղերը: Քիթ ու պուռնդն էնպես էին մաղի միջումը կորել՝ ինչպես մեկ ապառաժ բար՝ ջանգալի թիփի միջումն» (110):

«Էն սեպցած, արևի, անձրևի տակին մուր դառած ունքերի տակիցը՝ որ աչքը չէր ընկնում մարդի երեսի՝ էնպես էր իմանում, թե կայծակն ա խփում» (111) և այլն:

Բերված օրինակները մի փոքր մասն են կազմում Արուսյանի

վեպում եղած բանահյուսական բնույթի գեղարվեստական համեմատությունների, պատկերավոր գուգահեռականություն և փոխարեբություն-ալլաբանությունների: Գրանց թիվը կարելի է կրկնապատկել ու բազմապատկել:

Բանաստեղծական պատկերավորման վերոհիշյալ միջոցները (անձնավորում, հիպերբոլա) իրենց ծագումով և բնահանուր նկարագրով կապվելով ժողովրդական բանահյուսության հետ, միաժամանակ տարբերվում են վերջինից: Ինչպես ֆոլկլորի օգտագործման բոլոր նախորդ դեպքերում, այստեղ էլ Աբովյանը հետևել է սույն նմանվող կամ փոխ առնող լինելուց: Մինչդեռ թե անձնավորումը և թե հիպերբոլան ու պատկերավորման մյուս միջոցները ժողովրդական բանահյուսության մեջ արտահայտվում են մեծ սեղմությամբ, գործողության մեջ ու գործողության միջոցով՝ Աբովյանի մոտ դրանք, հատկապես անձնավորումն ու հիպերբոլան գլխավորաբար հանդես են գալիս գրականությանը հատուկ համեմատաբար բնդարձակ ու ինքնաբավ նկարագրությունների ձևով:

Ժողովրդական բառ ու բանը իր կնիքն է դրել նաև Աբովյանի վեպի լեզվի ու ոճի վրա: Գրված լինելով բուն ժողովրդական կենդանի, խոսակցական լեզվով (Քանաքեռի բարբառ) «Վերքը» բնականորեն պետք է համեմատված լիներ ժողովրդական լեզվին ու ոճին հատուկ առածներով, ասացվածքներով, ոճերով ու մակդիրներով: Սակայն, Աբովյանի լեզուն ու քճը Քանաքեռի բարբառի սոսկական պատճենավորումը չէ: Իր լեզվին ու ոճին հատուկ երանգ տալու, բայց մանավանդ իր ծով հույզերն ու խորը խորհուրդները առավել հաջող տեղ հասցնելու համար, նա կրկնապատկել ու բազմապատկել է ժողովրդական լեզվի վերոհիշյալ տարրերը, միաժամանակ ինքն էլ իրենից հորինել նմանօրինակ ոճեր, դարձվածքներ, ու մակդիրներ: Ժողովրդական բառ ու բանի այսօրինակ օգտագործումով Աբովյանը ժողովրդի համար ավելի հասկանալի ու առավել պատկերավոր է դարձրել իր մտքերն ու դատողությունները, մերկացրել է պարսիկ և թուրք խառնիքի ու բեզերի շահատակությունները, բացահայտել իր տիպերի ներքին աշխարհը, և այլն և այլն: Այսպես օրինակ, դառնացած եմբոպական «բազի գրքերում» տեղ գտած այն թյուր կարծիքի համար, ըստ որի «... հայ ազգը պետք է որ սիրտ չի ունեցած ըլի, որ էնքան բաները գլխովն անց են կացել, մեկ մարդ էլա չի դուրս էկել, որ մեկ սրտի բան գրի, ինչ կա՝ եկեղեցու վրա ա, ասածու ու սրբերի», Աբովյանը գրում է. «Էավ գիտում էի, որ մեր ազգը էնպես չէր, ինչպես նրանք ասում

էին, համա ինչ անկա, անադուն ջաղացի Բարն էլ չի պտիտ գալիս. ո՞ւմ ասես» (7): Բնութագրելու համար իրեն ժամանակ հայ իրականութեան մեջ իշխող թանձր խավարը, Արուսեանը գրում է. «Այրբներ մեր միջումը գաբով էին բռնում, գլուխով վեր գցում» (8): Խոսելով ժողովրդին մոռացած և իրենց շահի ու որովայնի մասին միայն մտածող տղետ ու որկրամոլ քահանաների մասին, Արուսեանը գրում է. «Սառ ու ձոր տերտերի փոր» (23): Պատմելով պարսիկ, քուրդ, թուրք, հրոսակների՝ Երեւանի վրա կատարած անակնկալ հարձակումներից մեկի մասին, Արուսեանը գրում է. «Տանող տանողի էր, Բաշոդ Բաշոդի, շունը տերը չէր նանաչում, հերը որդուն ուրացել էր, զուլսը դառել էր մեկ սոխի զուլս» (104, 108): Իր սիրեցյալ հերոսի՝ Աղասու ազնիվ անշահախնդրությունը ընդգծելու համար Արուսեանը պատմում է, թե ինչպես իրեն հավատափոխ լինելու պայմանով մեծ հարստություն ու պատիվ խոստացող պարսիկ ու թուրք խաներին ու բեգերին նա պատասխանում է. «Իմ ցամաք նացր լավ աշեմ ինձ համար, Բանց ձեր դաբլու փլավը» (57), և այսպես շարունակ:

Հար և նման ձևով «Վերք Հայաստանի»-ի մեջ օգտագործված են նաև ժողովրդական մակդիրները, որոնց բնորոշ նմուշներից են հետեւյալները. կանաչ արև (59), պարզկա գիշեր (13), անկուշտ հող (114), լեն ճակատ (116), թուխ ունքեր (25), բլրովի լեզու (51), շինարի բոյ (27), էլաված սիրտ (67), դառը բրտինք (67), բյաճւան ձի (74) և այլն:

Այսպիսի տեղ ու դեր է ունեցել, ահա, ժողովրդական բանահյուսությունը Արուսեանի ստեղծագործության, մասնավորապես նրա «Վերք Հայաստանի»-ի մեջ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արուսեանը հայ նոր գրականության այն հեղինակներից է, (առաջինը ըստ ժամանակի), որի գրական ստեղծագործությունը բաղմակողմանի և խորը կերպով կապված է ժողովրդական բանահյուսության հետ:

2. Ժողովրդական բանահյուսությունը եղել է ստեղծագործական այն տիպար-օրինակը, որից ազդվելով և որի ոճն ու ոգին վարպետորեն օգտագործելով նա ձգտել է, ի հակակշիռ տիրող կղերա-ֆեոդալական գրաբար գրականության, ստեղծել և ստեղծել է՝

ձեռք և թե՛ բովանդակութեամբ ժողովրդին հարազատ ու հասկա-
նալի, նրա կյանքն ու պայքարը, ապրումներն ու մտորումները
արտացոլող իր գրական գործերը, մասնավորապես իր գլուխ գոր-
ծոց «Վերք Հայաստանի» վեպը — հայ ժողովրդի կյանքում կատար-
ված պատմական բախտորոշ շրջադարձի (Ռուսաստանի հետ միա-
ճալու) առաջին գեղարվեստական մեծ ընդհանրացումը: